

SZILÁGYI MÁRTON

Adalék Kazinczy Fogságom naplója című művének utóéletéhez

A Kolozsvárott őrzött Wesselényi-hagyaték még ma is fontos, kimeríthetetlennek látszó forrásanyagot jelent annak ellenére hogy már a 19. század vége óta szemezget belőle a történeti és irodalomtörténeti kutatás. Az ifjabb báró Wesselényi Miklósnak küldött levélanyagból is számos darab megjelent már, de világos koncepció nélkül, ötletszerűen s igencsak hullámzó szövegkiadáói színvonalon. Az alatt következő adat azonban – tudtommal – még sosem volt publikálva: Bártfay László 1847. május 18-ai, Wesselényihez írott levele ugyanis kiadatlan.¹ Ebben pedig találhatunk egy olyan aprócskának látszó részletet, amely éppen a Kazinczy-hagyaték szempontjából bizonyulhat perdöntőnek.

Ebben a levélben Bártfay László beszámolt arról, hogy Auguste de Gerando és Lukács Móríc 14 nappal azelőtt meglátogatták, történeti kérdésekről beszéltek és iratokat másoltak; ezek jó részét egyébként Gerandóék Stuller Ferenc másolataiból már ismerték. Ez után a bevezetés után szerepel a levélben a következő két mondat:

Csak egy van még, mit De Gerando Úr alig ismér – Kazinczy fogságának naplója, ezt most nem közölhetém vele, mert Pápán van Stettner Györgynél, ki azt szinte maga számára másolja. – Vissza kell követelnem, mert már két év óta nála van.²

Sajnos, ehhez a levélhez Bártfay nagy terjedelmű naplója nem használható kontrollforrásként, mert a fennmaradt anyagból hiányzik a mondott évkör. 1841-ig, amíg a Kalla Zsuzsától gondosan kiadott szöveg terjed, a naplóban sem Lukács Móríc, sem Gerando neve nem fordul elő: nyilván mindketten újabb ismerősei lehettek Bártfaynak.³ Nem

* A tanulmány az MTA–Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport kérése alapján készült. A kutatócsoport vezetője: Debreczeni Attila. A szerző az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára. Köszönöm Gajda Péter segítségét és tanácsait.

1 Bártfay Wesselényihez írott leveleiből eddig a következő két közlemény készült; egyikben sem található ez a levél: FERENCZI Zoltán, „B. Wesselényi Miklós levelei Vörösmartyhoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10 (1900): 441; PAP Károly, „Br. Wesselényi Miklós levelezése íróbarátaival”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 16 (1906): 241–248.

2 Bártfay László Wesselényi Miklósnak, Pest, 1847. máj. 18. Arhivele Nationale directia Județeană Cluj. Fondul familial Wesselényi din Jibou. Fond nr. 250. Inv. Nr. 1303. Nr. 133. 142–143. f. A kolozsvári levéltári kutatásban T. Szabó Levente volt a segítségemre.

3 Vö. *Bártfay László naplói*, sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta KALLA Zsuzsa, szerk. CSÁSZTVAY Tünde (Budapest: Ráció Kiadó, 2010). Ez a kiadás az 1838 és 1841 közötti naplókat tartalmazza, az 1849 és 1851 közötti feljegyzéseket lásd *Bártfay László naplója II. 1849–1851 és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez*, kiad. JENEI Ferenc (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1969).

úgy Stettner: ő valóban Bártfay közeli jó ismerőse volt, sokszor felbukkan a naplóban, találkoznak a színházban, és össze is járnak, például Stettner ebéden is ott van Bártfayéknál, illetve Bártfay Pápán járván, szintén vendégeskedik Stettnernél.⁴

Jóval több tanulságot kínál az adat értelmezéséhez egy másik kontrollforrás, a *Fogságom naplója* kritikai kiadása. Ez sok kérdést tisztázott, s érintette a kézirat hagyományozódásának a kérdését is.⁵ Innen tudhatjuk azt (mert ezt a korábbi szakirodalom még másként vélte), hogy Kazinczy az eredeti kéziratot nem Toldyra, hanem Bártfay Lászlóra bízta, azzal a meghagyással, hogy szerzőjének halála után juttassa vissza Kazinczy gyermekeinek. Ezt Bártfay teljesítette is, de előtte még a saját maga számára lemásolta – sajnos, nem teljes pontossággal őrizve meg az eredeti kézirat szerkezetét, mert a memoárhoz hozzákapcsolt leveleket csak szelektíven másolta át. Miután Kazinczy halála után az eredetit visszaadta a családnak, a kézirat eredeti formájában elkallódott. Hogy mikor, arra sajnos nincs adat. Viszont a későbbiekben a Bártfay-féle másolat vált a legfontosabb, első számú másolati példánnyá, mivel csak erről lehetett bizonyosan kijelenteni, hogy az eredeti kézirat alapján készült, s a kései, teljes kötetbeli kiadás is ezen alapult – mint ahogyan a kritikai kiadás is ezt vette alapul.

Most arra nyílik lehetőség, hogy ennek a váratlan helyről előkerült, levélbeli adatléknak a segítségével a Bártfay-féle másolat homályos utóéletéből legalább egy pontot világosabban megragadjunk. Amire eddig csupán a fennmaradt kéziratok vizsgálatából lehetett következtetni, azt immár más forrásból is meg tudjuk erősíteni: eszerint kétségen kívül a Stettner-féle másolatot – amely ma is megvan – valóban a Bártfay-féle másolatról készítették.⁶ Azt ugyanis pusztán a kézirat alapján is sejteni lehetett, hogy ez a Stettner-Zádor-féle kézirat szinte teljesen azonos az elsődleges, bizonyíthatóan az eredetiről készített Bártfay-féle másolattal, még az ott szereplő, a másolásra vonatkozó reflexió is szó szerint megismétlődik nála. Ez a jelenség csak úgy volt magyarázható, hogy az autográf kéziratot egykoron megőrző Bártfay László készített egy másolatot a nála lévő eredetiről, majd erről a másolatról készült egy másik másolat.⁷ Most már azt is tudjuk, hogy ez 1845 után keletkezhetett (Bártfay 1847-ben azt írja, hogy a kézírata már két éve Stettner-Zádornál van), s nem is Pesten, hanem Pápán. Vagyis az 1840-es évek közepén a Bártfay-másolat elkerült Pestről, mert tulajdonosa kölcsönadta, s Gerandóék látogatása döbbsentette rá arra 1847-ben Bártfayt, hogy lassan vissza kéne kérnie.

Bizonyíthatóvá vált az is, hogy a *Fogságom naplója* valóban szamizdat olvasmányként szolgált, kézíratos mivoltában is belekerült a terjesztésbe. Igaz, hogy csak szűk körű olvasását tudjuk most, ennek a levélnek a révén megragadni, de a konkrét adaton túl is komoly tanulságai vannak Bártfay levelének. Hiszen most már több nevet is konkrétan megadhatunk, akik tényleg tudtak a *Fogságom naplójáról*, sőt, akár olvashatták is.

4 *Bártfay László napló...*, passim.

5 KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Kazinczy Ferenc művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011).

6 Jelzete: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, Stettner-Zádor György-hagyaték, V.4615/8.

7 A kérdésről bővebben, az összes ismert (eddig felbukkant vagy kikövetkeztethető) másolat összefüggésében: SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika (Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója)*, Irodalomtörténeti füzetek 177 (Budapest: Reciti Kiadó, 2017), 16–24.

A levél szerint nemcsak Bártfay olvasta a kéziratot, hanem hosszú időre kölcsönadta Stettner Györgynek, aki elvitte magával Pápára – sőt, Bártfay láthatólag meg akarta mutatni Gerandonak és Lukács Mórícnak is, akik közül az igen tájékozott francia író ezt „alig” ismerte (ami persze azt is jelentheti, hogy már tudott róla, csak még nem volt alkalma beletekinteni). Sőt, ezt az egész esetet Bártfay megírta Wesselényinek is, aki, ha máshonnan nem, innen bizonyosan tudomást szerzett Kazinczy eme kéziratának a létezéséről. Tehát az a kézirat nyilvánosság, amelyet a teljes és töredékes másolatok összesítése révén feltételezhettünk, valamilyen formában így alakult és bővült.⁸ S ezt immár nemcsak feltételezhetjük, hanem adatszerűen bizonyítani is tudjuk, sőt szerveződésének folyamatába is vethetünk egy futó pillantást.

Külön figyelmet érdemel August de Gerando személye.⁹ A francia történész szerepe az utóbbi időben ismét reflektorfénybe került. Ez a levél lehetővé teszi, hogy egy segítő-jét pontosan azonosíthassuk: hiszen innen az derül ki, hogy Lukács Mórícval közösen jártak Bártfaynál, s ez az alkalom kifejezetten kéziratok másolását is jelentette. Így aligha csodálható, hogy 1860-ban miért Lukács tartott megemlékezést Gerando fölött a Magyar Tudományos Akadémián. Lukács említette is a beszédében, hogy neki éppen kettejük barátsága adhat felhatalmazást erre az emlékezésre: „Kívánnám, hogy az akadémia ügyesebb, gyakorlottabb, tárgyához méltóbb szónokra bízta volna e szent földadást; azt, hogy éppen engemet tisztelt meg vele, csakis azon körülménynek tulajdoníthatom, melyet szabad legyen büszke érzéssel említenem, hogy nemzetünknek e nemesszívű barátja, utolsó éveiben az én személyes barátom is volt.”¹⁰ A kései emlékbeszéd tényét egyébként az magyarázza, hogy a Magyar Tudományos Akadémia csak 1859-ben kapta vissza a nyilvános működés jogát, így csak ekkor kerülhetett sor az 1849-ben elhunyt jeles francia történész emlékének a felidezésére.

Különben a Wesselényinek írott levélből egy másik segítő személye is felsejlik Lukács Móríc mellett: Bártfay szerint Gerando Stuller Ferenc másolatai révén már számos szöveg ismerőjének mutatkozott. Stuller az 1830-as években az országgyűlési tudósítások egyik szerkesztőjeként vált ismertté. 1833 novemberében vette át Kacs Kovits Lajostól a pozsonyi diétáról készített kéziratú újság szerkesztését (az előfizetőkkel együtt), 1834 márciusában Wesselényi Miklós hívására utazott Kolozsvárra, hogy a májusban megnyíló erdélyi országgyűlésről egy hasonlóan kézírásos formájú tudósítást indítson

8 Ehhez figyelemre méltó párhuzamul szolgál Bethlen Miklós emlékiratának 18. századi másolása az erdélyi arisztokrácia körében: Tóth Zsombor, „Kéziratok nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság (Módszertani megfontolások)”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119 (2015), 625–650.

9 RUBIN Péter, *Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849)* Irodalomtörténeti füzetek, 105 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982). Újabbán lásd GAJDA Péter, „Auguste De Gerando *La Transylvanie et ses habitants* című művének latin és francia nyelvű forrásai”, in: *Nyomkövetés 2.: Tanulmánykötet, A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály I. közös konferenciájának tanulmánykötete*, szerk. DOMOKOS Gyöngyi, KÁLI Anita, MAJOR Ágnes és SZABÓ P. Katalin (Budapest–Újvidék: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete – Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2017), 23–36.

10 LUKÁCS Móríc, „[Emlékbeszéd] De GÉRANDO Ágost, Magyar Tud. Akadémiai tag fölött”, in: *Lukács Móríc munkái*, összegyűjt. GYULAI Pál (Budapest: Franklin-Társulat, 1894), 2: 391–403. Az idézet: 394.

el, *Kolozsvári Tudósítások* címmel.¹¹ Amiről tehát bizonyosan voltak Stullernek dokumentumai, azok éppen az évtizeddel korábbi magyarországi és erdélyi országgyűlések – s könnyen lehet, hogy Gerandonak éppen ezekre volt szüksége. Vagyis a történeti érdekű források szempontjából nem kizárólag Gerando erdélyi kapcsolatait, s apósát kell gyanúba fognunk (ahogyan erre Gajda Péter utalt, egyébként éppen Lukács Móric emlékbeszédére támaszkodva),¹² hanem a francia író más módon is próbált történeti adatok birtokába jutni – bár az Erdélyre vonatkozó források megismerése szempontjából Teleki személye alighanem kiemelkedő jelentőségű. Csakhogy Gerando nem kizárólag ez iránt érdeklődött, s a magyarországi köztörténet kapcsán más irányban is tájékozódott. Hiszen tervezett egy olyan könyvet is, amely Erdély-történetéhez hasonlóan Magyarország francia nyelvű bemutatását tűzte ki célul (azaz egyszerre lett volna történetírói és országismertető munka), ám ezzel a művével Gerando már nem készülhetett el korai halála miatt.

Kérdéses, hogy ezt az anyaggyűjtést meg lehet-e ragadni Gerando elkészült műveiben.¹³ Erdélyről szóló kétkötetes, francia nyelvű munkája ekkorra már megjelent (1845-ben adták ki először Párizsban), s ekkor legfőlőbb annak második kiadásán dolgozhatott, amely már csak halála után, 1850-ben látott napvilágot.¹⁴ Nem valószínű, hogy itt erről a könyvről lenne szó. Lukács Móric emlékbeszéde is említette viszont azt a munkát, amelyen Gerando éppen 1847-ben dolgozott, s amely tematikusan igényelhette Bártfay közreműködését, s amely valóban el is készült (némileg a tervezett, *La Hongrie* című kötet előkészítőjeként). Ez a *De l'esprit public en Hongrie depuis la révolution française* című könyv, amely 1848 elején Párizsban jelent meg, s utóbb német és magyar fordítása is napvilágot látott.¹⁵ Lukács a könyvet így jellemezte emlékbeszédében: „E nevezetes munkájában a szerző Magyarország politikai életének és fejlődésének, az országgyűléseken és azokon kívül folyt pártküzdelmeknek történeteit írja Mária Terézia idejétől az 1847-diki országgyűlésig, a fenforgott égető kérdéseknek mélyebb tárgyalásába bocsátkozván.”¹⁶ Gerando Bártfaytól alighanem ehhez a munkához remélhetett újabb adatokat (ebbe a törekvésbe tökéletesen beleillett volna Stuller korábbi segítsége éppúgy, mint a Stullert Erdélybe hívó Wesselényi levélbeli tájékoztatása is Bártfay részéről), s éppen erről a témáról gondolhatta azt Bártfay, hogy ehhez hasznos segítség lehet Kazinczy emlékiratának megismerése is.

Egyébként Rubin Péter – amikor igyekezett áttekinteni a *De l'esprit...* forrásait – úgy vélte, Gerando nemcsak Szirmay Antal nyomtatásban megjelent munkáját, a *Jacobinorum Hungaricorum historia* című könyvét ismerte (ennek egy példányához utó-

11 Erről alapvetően PAJKOSSY Gábor, „A reformkori országgyűlési tudósítások”, *Levéltári Közlemények* 66, 1–2. sz. (1995): 121–136, különösen: 127–128.

12 „Nyilvánvaló, hogy Teleki Imre gróf volt de Gerando fő segítése...” GAJDA, „Auguste de Gerando...”, 27.

13 De Gerando műveinek a listáját lásd RUBIN, *Francia barátunk...*, 166–167.

14 Auguste DE GERANDO, *La Transylvanie et ses habitants*, 1–2. köt. (Paris: Comptoir des Imprimeurs-Unis, 1845); második kiadás: 1850. Magyar fordítása: Auguste DE GERANDO, *Erdély és az erdélyiek*, ford. GAJDA Péter (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2018).

15 A könyvről lásd RUBIN, *Francia barátunk...*, 87–101.

16 LUKÁCS, „[Emlékbeszéd...]”, 399.

lag maga Kazinczy csatolt kéziratos megjegyzéseket, amelyek pontosították és kiegészítették Szirmay állításait), hanem a *Fogságom naplóját* is.¹⁷ Ez a feltételezés azonban nem tűnik meggyőzőnek. A francia szöveg ugyanis csak Szirmay művének kétségtelen ismeretéről tanúskodik, s a Kazinczyra tett hivatkozások mind a Szirmayhoz fűzött kommentárokból származnak, s Gerandonak egy olyan utalása sincs, amely a *Fogságom naplója* ismeretét bizonyítaná.¹⁸ Gerando így is egy ekkor csak kéziratban ismeretes munkát használt föl: a Szirmay művére tett megjegyzések nyomtatásban nem voltak máshogy hozzáférhetőek (első kiadójuk Aigner Lajos volt 1889-ben, kritikai kiadását pedig Benda Kálmán készítette el nagy forráskiadása harmadik köteteként 1952-ben).¹⁹ Bendától tudjuk, hogy a Szirmay-szövegnek a Kazinczy megjegyzéseivel kiegészített változata megvolt Toldy Ferenc másolatában (ő ezt, az Akadémián őrzött változatot használta föl a kiadáshoz),²⁰ azaz ehhez a szöveghez Pesten hozzá lehetett férni. Ugyan nem biztos, hogy a szöveget valóban Toldy másolta, mert hiszen a *Fogságom naplója* kapcsán is neki tulajdonították a másolást, s bebizonyosodott, hogy ezt valójában Bártfay végezte.²¹ Hasonló helyzet itt is elképzelhető (az idős Kazinczy nem volt olyan jó viszonyban Toldyval, hogy ilyen bizalmas, politikailag kényes iratokat rábízott volna).²² S az a tény, hogy Gerando Bártfayhoz fordult, azt erősíti, hogy inkább ezt a kéziratot is tőle kaphatta meg. Mint ahogy a *Fogságom naplója* kézirata is valamiféleképpen Bártfay révén válhatott volna ismertté Gerando számára – ám éppen az idézett, Wesselényihez címzett levél árulkodhat arról, miért nem került Gerando kezébe a csak kéziratos másolatban hozzáférhető Kazinczy-émlékirat: mert amikor ezt meg akarta nézni, a kézirat nem volt Pesten. Azt pedig nem tudjuk, Bártfay mikorra tudta visszaszerezni. Az azonban, hogy Gerando elkészült könyvében nincsen nyoma Kazinczy ezen szövege felhasználásának, arra mutat, hogy Bártfay mindenképpen már túl későn kapta vissza ahhoz, hogy annak Gerando a hasznát lássa. S így most már az is érthetőbb, miért fogalmazott úgy Bártfay, hogy Gerando „alig” ismeri a *Fogságom naplóját* (ez ugyanis azt is jelenti, hogy valamelyest azért tud róla): mivel a Szirmay-könyvre tett megjegyzések sok olyasmit is tartalmaznak, amely kifejtett formában az emlékiratban kapott helyet, ha valaki ismerte a glosszákat, sokat tudhatott a *Fogságom naplójába* foglalt eseményekről is. Igaz, csak a kivégzés kapcsán: feltűnő ugyanis, hogy Gerando semmit nem beszél a Kazinczy börtöntapasztalatairól – nyilván azért, mert ezek már nincsenek benne a glosszában, az emlékiratot pedig nem volt alkalma elolvasni.

17 RUBIN, *Francia barátunk...*, 89.

18 Vö. Auguste DE GERANDO, *De lesprit public en Hongrie depuis la révolution française* (Paris: au Comptoir des Imprimeurs Unis, Quai Malaquais, 15, 1848), 29–67. A szöveg egykorú magyar fordítása: GERANDO Ágost, *Politikai közszellem Magyarhonban, a francia forradalom óta*, Első rész: *A szabadságesszmék története 1790-től 1847-ig* (Pest: Emich Gusztáv, 1848), 20–45.

19 *Naplók, följegyzések, röpiratok*, sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai*, III. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 354–423.

20 Uo., 354.

21 Vö. KAZINCZY, *Fogságom naplója*, 212–213.

22 Kettejük kapcsolatát Toldynak a Pyrker-pörben tanúsított magatartása rontotta meg; ennek árnyalt elemzését lásd DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, *Irodalomtudomány és kritika* (Budapest: Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 2004), 250–258.

Mindazonáltal Gerando forráshasználata még így is tartalmaz egy rejtélyt. Őz Pál kivégzésekor ugyanis egy olyan mozzanatot örökített meg a könyvében, amely nem található meg sem Szirmaynál, sem a kivégzésről készített egyéb leírásokban. A vonatkozó részlet így szól az egykorú magyar fordítás szerint:

Azon szempillantatban mikor feje leesett, egy ifju leány, a testre rohant, és ivott a kifolyó vérből. „Ne halj meg egészen, kiálta. Engedj meg mennybe repült lélek! élj bennem, és munkálj általam!” Ezt tébolyodottnak hirdették.²³

Az eset meglehetősen valószínűtlennek tűnik. Mert bár Őz és Szolártsik kivégzéséről sokkal kevesebb leírásunk van, mint Martinovicsék meglehetősen jól dokumentált haláláról,²⁴ annyi kétségtelennek látszik, hogy a június 3-ai kivégzés alkalmával ugyanolyan gondos előkészületeket tettek, mint május 20-án. Amit például biztosan tudunk, hogy a májusi kivégzésen a halálra ítélték helyéül kijelölt széket a nagy testű Laczkovics teste a lefejezés pillanatában felborította, s ezért a következő alkalommal, június 3-án „Őz és Szolártsik alatt már le-szegezve vólt a székek, hogy le ne düljön ismét”.²⁵ Ezek után az sem tűnik lehetségesnek, hogyha május 20-án katonai sorfal kerítette be négyszög alakban a kivégzés helyszínét, azaz nem lehetett zavartalanul odafutni sem az elítéltekhez, sem az ítélet végrehajtása után a holttestekhez, akkor ez másként lett volna június 3-án. Ráadásul a leírt eset mögött erősen átütnek bizonyos tradicionális sémák: az üdvözült halott vérében való részesedés ugyanis végső soron a szentáldozás képét idézi fel eltorzított formában, mint ahogy Dózsa György kivégzése kapcsán is joggal jegyezte meg a kérdéssel foglalkozó történész, hogy a kényszerűen Dózsa húsából evő és a vérből ivó alvezérek szintén a két szín alatti áldozás rítusát látszanak parodisztikusan imitálni – persze messzemenően nem szabad akarattukból.²⁶

Ez a párhuzam arra figyelmeztethet, hogy a Gerandótól leírt történet mögött végképp ne az úgynevezett „valóság” rekonstrukcióját keressük (azaz ne annak igazságtartalmát firtassuk vagy tételezzük föl), hanem inkább a narratívum retorikai funkciójára ügyeljünk. Gerando könyvében ez a történet összegző szerepű, a kivégzés végső értelmét és hatását hivatott megjeleníteni. A közönség soraiból érkező nő a kivégzés szemlélőinek megtestesítője, s az ő szavai a társadalmi reakciót adják meg. Az áldozatok egyikének, Őz Pálnak a szinte szakrális értelmű áldozattá minősítése (amely egyfajta, szimbolikus, történeti antropológiai előzményeket is maga mögött tudható *imitatio Christiként* jelenik meg) az ártatlanság és büntelenség metafizikai értelmű megmutatkozását hangsúlyozza – hasonlóan ahhoz, a csak a *Fogságom naplójában* olvasható tör-

23 GERANDO, *Politikai közszellem...*, 44. Megjegyzendő, hogy a fordítás egy ponton érdekes módon eltér az eredetitől. Ott ugyanis az említett nő úgy szerepel: „une jeune Illyrienne”. Lásd DE GERANDO, *De lesprit public...*, 65.

24 Ennek ellenére itt sem lehetséges egyértelmű és ellentmondásmentes kép kialakítása: vö. SZILÁGYI, *Forrásérték...*, 83–105.

25 Kazinczynak a Szirmay munkájához intézett jegyzetei közt: BENDA, *Naplók, följegyzések...*, 411.

26 TÓTH G. Péter, „A lator teste és a lator test. A bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés- emlékeztetés problémája (vázlat)”, *Korall*, 2001. ősz-tél: 141–162, itt: 156.

ténehez, amely szerint Martinovicsék kivégzése után valaki csuprokban rózsákat ástott el a vesztőhelyen.²⁷

Ennél azonban sokkal érdekesebb az, hogy a Gerandónál szereplő eseményt a – leg-alábbis a tőlem ismert – források egyike sem tartalmazza. Nem zárva ki természetesen annak lehetőségét, hogy mégiscsak rá lehet majd bukkanni, honnan is vehette Gerando ezt a rendkívül hatásos, kissé horrorisztikus elemet, egyelőre egy magyarázatom van erre: a szerzőnek lehettek szóbeli forrásai is, s ezek egyikéből származhat ez a történet. Ez már csak azért sem zárható ki, mert a francia könyv készülésekor egy alig több mint ötven évvel korábbi esemény felidézéséről volt szó, márpedig ekkora időbeli távolságból még akár közvetlen tanúkat is lehetett találni, nemhogy a szóbeli hagyományozódás révén a folklorizáció folyamatának jegyeit mutató történetvariánsokat. S ha ezt feltételezzük, akkor érthetővé válhat, hogy ezen a ponton Gerando miért nyúlt más eredetű történehez, mint korábban: a Szirmay-féle jakobinus-történetben ugyanis aligha találhatott ilyen, összegző szerepű, szép szimbólumot a tőle erős rokonszenvvel kezelt magyar összeesküvők mártíriumának az érzékeltetésére. Azaz mondhatnánk úgy is, hogy a forráshasználatát is erősen befolyásolta az a szépírói igény, amely munkájának egészét jellemezte. S ha megismerhette volna a *Fogságom naplóját*, akkor erre tán rá sem kényszerül, hiszen Kazinczy emlékiratában számos olyan mozzanatra bukkanhatott volna, amely alkalmas lehetett volna egy ilyen szimbolizációra.

Már csak ezért is jó, hogy immár tudjuk: miért *nem* ismerhette a *Fogságom naplóját*.

27 KAZINCZY, *Fogságom naplója*, 81.